

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ULUSLARARASI BİRİNCİ İSLAM ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

(Tebliğ ve Müzakereler)

First International Symposium
on
Islamic Studies

16 - 18 Eylül / September, 1985

İZMİR

İSLAM TARİHİNİN ÇÖZÜM BEKLEYEN ÖNEMLİ MESELELERİ

Doç. Dr. Zekeriya KİTAPÇI

GİRİŞ : İslam Tarihi ve İnsanlık İçin Önemine Kısa Bir Bakış

Umumi olarak İslâm Tarihi Hz. Muhammed (S.A.V.) in hayatı, O'nun bütün insanlığa PEYGAMBER olarak gönderilmesi, İslâmiyetin doğuşu, başta arab yarımadası olmak üzere eski dünya kıtalarında yayılması, bu uğurda yapılan çetin mücadeleler, İslâm fetih hareketleri, bu fetih hareketleri sonucu meydana gelen sosyal, siyasî, ekonomik olaylar hatta İslâmiyetin din, kültür, medeniyet ve devlet olarak zamanımıza kadar gösterdiği baş döndürücü tekâmül ve merhalelerden bahseden ve bir yargı hükmüne varmamızı sağlayan çok önemli İslâmî bir ilimdir.

Şu bir gerçektir ki, İslâm Dini Arabistan'da (Mekke) zuhur etmiş ve orada bütün dünyaya yayılmıştır. Eski dünyanın siyasi vechesini değiştiren bu büyük oluşum ve gelişimi sağlayan önemli olayların büyük bir kısmının, kuzey Arabistan, Mısır, Suriye, Anadolu, Azarbeycan, Irak, ve İran gibi çok geniş bir sahada ceryan ettiği görülür. Doğu Akdenizin bu büyük medeniyet merkezleri dünya coğrafyasının daha ziyade "Orta Doğu" adını taşıyan çok önemli stratejik mevkiî olan geniş bir sahasını teşkil etmektedir. Bu bakımdan gerçek bir İslâm Tarihi aynı zamanda, orta çağlardan başlayarak zamanımıza kadar önemini hiç bir devirde kaybetmeyen Orta Doğu'nun da ibretler dolu sosyal ve siyasî tarihidir. Bununla beraber meselenin diğer önemli bir yönü daha vardır. O da hemen her devirde çeşitli medeniyetlerin beşiği olan Anadolu'nun, Orta Doğu'nun kopmaz bir parçası ve bu büyük gövdenin adeta kafa kısmını teşkil etmesidir. Bu bakımdan bölgenin sadece İslâm milletleri için değil, Türk tarihi ve Milleti bakımından da ne kadar önemli bir yer işgal ettiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bu demektirki, *İslâm Tarihi* büyük Türk tarihinin orta çağlardan başlayarak zamanımıza kadar olan çok uzun bir devresini, yani "İslâmî Türk Tarihi" devrini çeşitli yönleri ile aydınlatan bir tarih olmaktadır.

Diyebilirizki, dünyanın kalbi insanlığın kendini idrak ettiği tarihlerden beri Orta Doğuda atmaya başlamıştır. Doğu Akdeniz'in bu bereketli toprakları ve Mezopotamya ilk ve orta çağlardan beri yüksek medeniyet ve kültürlerin beşiği olarak kalmamış, aynı zamanda insanları doğru yola iletmek için ALLAH tarafından gönderilen Peygamberlerin de faaliyet gösterdikleri geniş bir saha olmuştur. Son Peygamber Hz. Muhammed de dahil, Kur'an-ı Kerim'de

adı geçen büyük Peygamberlerin hemen hepsi ilâhî tebliğ vazifesini bu geniş topraklarda ifâ etmeğe çalışmışlardır. Yine Dünyanın en mübarek dîni merkezleri yani Kudüs, Mekke ve Medine bu bölgede bulunmakta ve her sene dünyanın en ücra köşelerinden milyonlarca insan dîni bir vecd ve aşk halinde bu mukaddes şehirlere koşmaktadırlar.

İnsanlık için böylesine önemli olan Orta Doğu'da hemen şunu belirtmemiz gerekir ki, siyâsî otorite hemen her devirde aranılan ve kendisini hissettiren hayatî bir faktör olmuştur. Orta Doğu'da otorite temin edildiği sürece bu topraklarda emniyet ve huzur sağlanmış, dil, din ve ırk bakımından tamamen farklı olan bir çok millet, barış ve huzur içinde yaşama imkânına kavuşmuşlardır. Belki de tarih boyunca bir çok Peygamberin bu topraklarda zuhur etmesi her devirde büyük bir ihtiyaç duyulan bu boşluğun en uygun bir şekilde doldurulması için ilâhî kaderin adeta bir cilvesi olsa gerekir. Aksi takdirde Orta Doğu, özellikle otoriteden yoksun olduğu devirlerde milletleri yutan bir mezar olmuş ve bu topraklarda kurulan küçük büyük bir çok devlet ve milletler bir biri peşinden insanlık denizinde boğulup gitmişlerdir.

Orta Doğunun bir nevi milletler mezarı olmaktan çıkarılışı uzun süre Türklerin İslâm dünyasına hakim olmaları ile mümkün olablmıştır. Daha sonraları birer kurtarıcılar ordusu olarak beklenecek olan müslüman Türk öncülerinin Orta doğuya ilk defa ayak basmaları Emevî Halifelerinden Muaviye zamanında olmuştur.¹ Abbasiler devrinde ise ordu tamamen Türkler tarafından teşekkül etmiş ve hilâfet ülkelerinde görülen otorite boşluğu bir dereceye kadar bu şekilde doldurulduğu gibi imparatorlukta bu sayede bölünüp parçalanmaktan kurtulmuştur. Türklerin Orta Doğu'da ki siyâsî fonksiyonları Selçuklu Türkleri ve Osmanlı Sultanlarının İslâm dünyasına bir kurtarıcılar ordusu olarak girmeleri ile başlamış ve bu durum I. Dünya harbine kadarda devam etmiştir.

Buraya kadar ana hatları ile kısaca belirtmeye çalıştığımız bu tarihî gerçekler, yani Ort_a Doğunun insanlık tarihindeki yeri ve stratejik durumu, İslâm Tarihinin ana meselelerinin çözülmesi ve onun bütün eğitim müesseselerinde çok daha rasyonel bir şekilde öğretilmesinin başta memleketimiz için olmak üzere bütün müslüman milletler ve insanlık için ne kadar önemli bir gerçek olduğunu en bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Böyle bir yaklaşım eminimki, İslâm ülkelerini birbirlerine kaynaştırmakta, birleştirip bütünleştirmekte belki bir çimento vazifesini görecek ve müslümanların daha homojen bir kitle haline gelmelerini sağlayacaktır.

(1) bkz. Kitapçı Z. İslamın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler, Türk Kültürü, Say. 112, Ankara, 1972, sf. 209-221.

İSLAM TARİHİNİN ANA MESELELERİ

Her ilmin olduğu gibi, İslâm Tarihinin de çözüm bekleyen ve daha aydınlığa kavuşturulmamış bazı önemli meseleleri vardır. Ana konuları ilgilendiren bu meseleler tesbit edebildiğimiz kadarı ile şunlardır:

I—Siyasî Arap Tarihi veya İslâm Tarihi

Bundan maksadımız, İslâm Tarihinin siyâsî Arab tarihinin bir devamı olmaktan artık çıkarılması ve genelleştirilmesidir. Şu bir gerçektir ki, yer yüzünde her milletin uzun veya kısa, muhteşem veya sönük bir tarihi olduğu gibi Araplarında kendilerine has ve tarihin ilk çağlarından beri devam edip gelen bir tarihleri bunun yanısıra çok kuvvetli bir dil, edebiyat ve kültürleri vardır.

Haddizatında Arab yarımadasının, coğrafi durumu itibarı ile dünyanın batı güneyine sanki büyük ve enli bir dil gibi sarkmış olduğu görülür. Nerede ise büyük Asya kıtasından kopmuş gibi bir hali vardır. Arabistan bu özel coğrafi durumu sebebiyle engin denizlerin ortasından kopup gelen dalgalar gibi Orta Asyadan dünyanın dört bucağına yapılan büyük göçler ve göç yolları istikametinin daima dışında kalmış, bu ise Arabistanın uzun tarihi seyri içinde hiç bir yabancı millet ve kültürün istilasına uğramamasına sebep olmuştur. Böylece Araplar dünya siyâsî nizamını değiştirecek büyük siyasi oluşum ve gelişmelerin hemen her devirde dışında kalmışlardır. Sanki kader İslâmiyetten önce tarih sahnesine çok güçlü bir devlet ve millet olarak çıkmamış olan bu kavmi (Arabistanın, yukarıda bir-iki cümle ile işaret ettiğimiz coğrafi özelliği dolayısıyla) büyük insanlık denizinde boğulup gitmelerini önlediği gibi, Türklerin İslâm milletleri camiasında vurucu bir güç olarak boy göstermeleri sayesinde İslâmiyetten sonra da onları korumuş ve varlıklarını zamanımıza sürdürmelerini sağlamıştır.

Bununla beraber Arablar, diğer birçok Asya, Avrupa hatta Afrika milletlerinin aksine bu çok özel tarihleri yanı sıra çok kuvvetli bir çöl kültürünün, bir çok yönleri ile ilkel örf ve adetlerin hem sahibi hem de yaşatıcısı ve koruyucusu olmuşlardır. İslâm Dininin Arabların sosyal hayatları ve kültürel varlıkları üzerinde nasıl baş döndürücü tesirler yaptığının tahlil ve münakaşasının yeri burası değildir. Fakat Arablar, sosyal ve medenî yönlerden son derece ilkel ve ibtidai yaşayışlarını kapsayan İslâmiyetten önceki bu çok uzun devirlerine tarih ve edebiyat literatürüne geçen adıyla "Cahiliyet Çağı" veya "Cahiliyet Devri" demişlerdir. Gerek Kur'an-ı Kerim gerekse hadis-i şeriflerde arabların (dini anlamda) karanlık devirlerinin bu mefhumla ifade edilmesine işaret eden sarîh ibareler vardır.² Halbuki başka milletlerin tarihlerinde bu şekilde

(2) Ali İmran Suresi, el-Aye, 154. Al-Maide Suresi, el-Aye, 50 el-Fetih Suresi, el-Aye, 26.

umumi bir taksim olmadığı gibi tarih ve edebiyat literatürlerinde de böyle bir kelime yoktur. Mamafih bu bir bakıma onların dalaletten hidayete, bedevilikten medeniyete doğru tekâmullerinin bir merhalesi ve bir alâmeti farikası olmuştur. Diğer bir ifade ile İslâmiyet onların karanlık ve aydınlık devirleri arasında sanki aynadaki sır gibi bir fonksiyon ifa etmiş ve yeni bir devrin (öyleki dünya siyasî ve sosyal nizamının müslüman Arabların lehine olarak değiştirecek bir devrin) başlangıcı olmuştur.

CAHİLİYET

Cahiliyet çağı bir İslâm Tarihi değil, bilâkis siyasî bir arab tarihidir. Yukarıda da işaret edildiği gibi İslâmiyetten önceki bu uzun devirler, bugün küçük büyük bir çok devletlere bölünmüş olan Arabların iyi veya kötü yönleri ile kendi tarihlerinin kopmaz bir parçası ve bir bütünün bir çok yönlerden tamamla yıcısı niteliğindedir. Fakat burada aklımıza şöyle bir sual gelmektedir. Acaba, cahiliyet çağı dediğimiz bu uzun devirler gayri Arap ve fakat bir çok müslüman milletler için aynı derecede önemlidir? Özellikle mücerred ilmi araştırmaların dışında acaba bu devirler eğitim ve öğretim kurumlarında İslâm tarihi adı altında bir ders konusu olarak halâ okutulmalımıdır? Bunların İslâmiyetin benimsenmesi ve kabul edilmesinde olumlu tesirleri var mıdır? Bu suallere bizim açımızdan müsbet cevaplar vermek herhalde güç olacaktır.

Ne yazık ki şimdiye kadar İslâm Tarihi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar ve öğretim kurumlarında bu dersler için takip edilen eğitim ve öğretim uygulamaları incelendiğinde, bir dereceye kadar hassas olan bu noktaya gereği kadar önem verilmediği görülmektedir. İlk devirlerden beri İslâm tarihi ile uğraşan bir çok kıymetli müellif ve yazarlar belki Hz. Peygamber ve Onun devrine (asrı saadete) duydukları bir aşk kadar söz konusu cahiliyet devrinde ilgi göstermişler ve gerçekten geniş bilgiler vermişlerdir. Mamafih Batılı İslâm Tarihi yazarlarının eserleri ve yaklaşım tarzları bu değerlendirmemizin dışında değildir.

Bu kabil eserlerde, Arap yarımadasının çok geniş bir şekilde coğrafyasından tutunuzda, Arapların sosyal hayatları, şifahî edebiyatları içinde nakledilen bir çok önemsiz olaylar, onların örf, adet ve aneleri ile ilgili bir çok bilgiler büyük bir teferruat ve aşırı bir iyimserlikle nakledilmektedir. Halbuki bunlar, İslâm tarihinin değil daha ziyade siyasî Arap tarihinin konusudur. Böyle olması da gayet tabiidir. İslâm Tarihi veya Hz. Muhammed'in hayatına ait yazılan bir çok ve gerçekten de kıymetli eserlerde ele alınan ve okuyucu kitlelere aktarılan bu bilgi yığınlarının İslâm Tarihi çerçevesinde ele alınması ve gayri Arap bir çok müslüman milletlerin eğitim ve öğretim müesseselerinde okutulmasına pek fazla lüzum olmasa gerektir. Bunların yerine İslâm tarihinin ana meselelerine ağırlık verilmesi elbette daha faydalı olacaktır. Hele bu kabil malumatın genellikle bizlerin örf adet ve anelerimize yabancı, millî kültür ve telakkilerimize çoğu zaman aykırı ve bir çok hallerde

bağdaşmasına mîkân olmadığı nazarı itibara alınırsa meselenin önemi kendiliğinden bir kat daha ortaya çıkmaktadır.

Kısaca demek istediğimiz şudur; İslâm tarihinin siyâsî Arap tarhinden ayrılması ve daha evrensel bir hale getirilmesi zamanı gelmiştir. İslâm tarihi, gayri Arab bir çok müslüman milletler ve onların sosyal yapıları da dikkate alınarak çok daha rasyonel bir şekilde yeniden yazılmalı ve bu çerçeve içine girecek konular yeniden tesbit edilmeli ve standart hale getirilmelidir. Böylece İslâm kültürü, millî kültürle daha kolay mezculup ferdi ve sosyal bünyemizi ayakta tutan çok kuvvetli bir terhib vücûda getirecektir.

2—İslâmiyetin Siyasi veya dîni yayılışı meselesi;

Arab İslâm Tarihi ilişkilerine ve buna bizim İslâmî anlamda millî kültür açımızdan önemine kısaca temas ettikten sonra şimdi de bunun kadar önemli diğer ciddi bir mesele üzerinde durmak istiyoruz. O da İslâm Tarihi'nin (tesbit edebildiğimiz kadarı ile) siyâsî fetihler ve dîni yayılış tarihinin çeşitli yönlerden daha yeteri kadar aydınlatılmadığıdır. Bu büyük iki oluşumun (siyasî-dîni) birbirleri ile olan ilişkileri yani siyasî fetih ve gelişmelerin ne dereceye kadar İslâm Dininin yayılmasına veya dîni hakimiyetin ne dereceye kadar siyasî hakimiyetin güç ve kuvvet kazanmasına yardım ettiği üzerinde yeteri kadar durulmuş değildir.*

Şu bir gerçektir ki, Hz. Muhammed'in vefatını müteakip özellikle halife Ömer devrinde (634-644) girişilen fetih hareketleri sayesinde İslâmiyet Arab yarımadasının dışına taşmış, Mısır fethedilmiş ve Suriye'de Bizans hakimiyetine son verilmiştir. Diğer taraftan yine bu devirde asırlık, muhteşem görünüşü olan kof Sasanî imparatorluğu Kadisiye (636), Celula (637), Nihavent (642) de ceryan eden ve fakat zaferle biten birçok harpten sonra çökmüş ve İran toprakları tamamen müslüman Arabların eline geçmiştir. (660-750).

Emevîler devrinde (660-750) b'lhassa Abdü'l-melik'n hilafeti zamanında batı, kuzey ve doğu istikametinde, bir çok liyakatli komutanların sevk ve idaresi altında yeni ve başarılı fetih hareketlerine girişilmiştir. Haddizatında bu çok daha önceden olması beklenen bir patlama idi. Hatta bu patlamayı Samî ırkının Arabistan'ın dışına göçü olarak tavsif edenler dahî olmuştur.³

Hz. Ömer'in vafatından bir süre sonra meydana gelen ve Arab-İslâm tarihinin çok üzücü sayfalarını teşkil eden malum kırıcı olaylar (Hz. Osman'ın

* İlk devirlerde siyasî hakimiyet İslâm dininin yayılmasına yardım ettiği halde daha sonraları çeşitli ülkelerdeki dîni hakimiyet müslümanların güç ve kuvvet kazanmalarını ve siyasî bir varlık olmalarını sağlamış, Asya ve Afrika'da birçok müslüman devleti kurulmuştur.

(3) Caetani, L. İslâm Tarihi, C: X, Sh: 159-160 Hitti, K. Philip, el-Arab, Tarihun Mucezun, Beyrut, 1965, s. 28-29.

şehadeti, Sıffin, Kerbela v.s.) bu ikinci patlamayı bir hayli geciktirmişse de hiçbir zaman önleyememiştir. İnsanlık tarihinin çok nadir olarak kaydettiği bu büyük patlama ile birlikte girişilen fetih hareketleri ve kazanılan siyasi zaferler sayesinde Arab siyasi hakimiyetinin sınırları Orta Asya bozkırlarından Atlas okyanusu sahillerine kadar çok geniş bir sahaya yayılmış İspanya da dahil Prenelere kadar olan bugünkü Avrupanın büyük bir kısmı bu hakimiyetin içine girmiştir. Dolayısıyla Müslüman arablar, Hz. Peygamberin vefatından sonra geçen ilk hicret asrında (632-713) ilk defa olmak üzere eski dünya kıtalarında çok büyük bir dünya imparatorluğu kurmuş oluyordular.

Şüphesiz İslâmîyet zamanla bu kadar geniş bir sahada yaşayan ve fakat dil, din, ırk, kültür, örf, adet, anane bakımından tamamen farklı ve birbirlerine yabancı birçok milletlerin yegâne müşterek dini ve kollektif kültürü olmuştur.

İlk devirlerden başlayarak zamanımıza kadar gelipgeçen büyük İslâm Tarihçileri, İslâm Peygamberinin çeşitli yönlerden hayatı ve ahlâkı başta olmak üzere özellikle siyasi fetihler hakkında çok önemli çalışmalar yapmışlar ve kıymetli eserler vermişlerdir. Ne yazık ki İslâm kültür ve medeniyeti hakkında yapılan çalışmalar doyurucu olmaktan çok uzak olduğu gibi, İslâmîyetin yayılışı, dini sahada ceryan eden bu çetin mücadeleler, kazanılan parlak zaferler, kitle ihtidaları ve nihayet bu büyük oluşum üzerinde gereği kadar hiçbir zaman durulmamış ve bir muhakemesi de yapılmamıştır. Hatta bu hususlarda doyurucu bir tek eser bile hâlâ mevcûd değildir.

Halbuki kısa zamanda bu geniş topraklarda kurulan siyasi hakimiyeti, zamanla dini hakimiyet takib etmiş ve İslâmîyet bir çok millet ve çeşitli âkîde ve inançlarla yaptığı uzun uzun ve çetin mücadelelerden sonra cihanşumul bir din olmuştur. Siyasi arab hakimiyeti bir kaç asır sonra yıkılıp gittiği halde eski dünya kıtalarında kurulan dini hakimiyet zamanımıza kadar devam etmiştir. Bugün bile İslâmîyet, dünya nüfusunun üçte birinin resmi dinidir. Yine bugün bile İslâmîyet karşılaştığı birçok zorluklar, talihsizlikler ve mahrumiyetlere rağmen, siyasi pek fazla bir destek görmediği halde, diğer dinlere nazaran çok daha süratli bir şekilde yayılmaktadır. Nitekim İslâmîyetin dünyanın birçok ülkelerinde özellikle siyah Afrika kıtasında kazandığı başarılar bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır.⁴

İslâmîyetin, dini sahada kazandığı bu büyük zaferler ve bölgesel bir din olmaktan çıkarak kıtalar arası bir din olma hüviyetini, kazanıncaya kadar

(4) Bu gelişmeler ve İslâm dininin zenciler arasında nasıl da süratli bir şekilde yayıldığını Jos Ün Dini Eğitimler Bölümü Nijerya'da görev yaptığımız uzun çalışma yıllarımızda çok daha yakından inceleme fırsatı bulduk. Daha geniş bilgi için bkz. NESİL (aylık dergi) Cilt. II, s. 12 Eylül, 1978, İst. sf. 42-47.

geçirdiği safhalar maalesef daha tam bir objektiflik içinde realist ölçülerle değerlendirilmiş ve bir sentezi yapılarak ilim dünyasının münakaşasına sunulmuş değildir. Böyle umumi ve doğru bir değerlendirmenin yapılabilmesi ise ancak İslâmiyetin siyasî hakimiyet'in dışında nasıl ve hangi şartlarla yayıldığını ve başarının sırlarını ortaya koyan çok ciddi ve titiz çalışmalarla mümkündür. Aksi takdirde ileri sürülen bu nevi fikir ve mütalaaların birer indî olmaktan ileri gidemeyeceği gibi, bu kanaat ve görüşlerin ilmi olmasına ve gerçek anlamda bir hakikatı yansıtmamasına da imkân yoktur.

İslâm Tarihçilerinin yukarıda da işaret ettiğimiz meselede olduğu gibi burada da büyük bir ihmali söz konusudur. Başta klasik kronoloji yazarları olmak üzere zamanımıza kadar gelen yazarlar, İslâm Tarihi ve içtimai olayların daha ziyade siyasî ve askerî yönünü ele almışlar, özellikle fetihler devrinde yararlıklar gösteren her tabakadan kimseleir'n davranışları hakkında adeta lüzumsuz sayılabilecek ayrıntılar vermişlerdir. Bu hususlarda birşeyler bulmak isteyen araştırmacılar çoğu zaman İslâmiyet'in yayılışı ve büyük kültür reformu ile ilgili ve yararlı bir şey bulabilmenin ümidi ile hadîselerin akışına kapılıp gitmekte ve sonunda belki de hiç farkında olmaksızın kendisini lüzumsuz teferruatın içinde boğulmuş olarak bulmaktadır.

Böylece onun durumu koca bir meydanın herhangi bir yerine saklanmış küçük bir elmas parçasını bulmak için uğraşan, yorulan bir adamın durumunu andırmaktadır. Yazarlarımızın güçlük arzeden bir yönü hatta daha açık bir ifade ile hataları, siyasî fetih hareketlerin', İslâmiyetin yayılışı ile karıştırmaları, diğer bir ifade ile müslüman Arab fütühatını bir nevi İslâm fütühatı imiş gibi telâkki etmiş olmalarından ileri gelmektedir.

Halbuki özellikle Emevîler devrinde (661-750) girişilen fetih hareketleri dini olmaktan ziyade bir takım iktisadî, sosyal ve siyasî faktörlerin zorlamasıyla başlamış, iktisadî ve sosyal refah yanısıra politik hakimiyete -mümkün olduğu kadar- sınırlarının genişletilmesini öngören hareketlerdir. Nitekim Haccac Çini fethedebilecek ilk arab komutanına oranın genel valiliğini vaad etmiştir. Kuteybenin böyle bir hayal peşinde koştuğu hakkında Taberî'nin çok açık rivayetleri vardır.

İslâmiyetin bir din olarak hakimiyeti ve bu geniş bölgelerin islâmlaştırılması veya İslâmiyetin bu bölgelerde yayılması mutlak ve millî din haline gelmesi (Türklerde olduğu gibi) daha sonraki devirlerde büyük gayret ve fedakârlıklar sonucu gerçekleşebilmiştir. Siyasî fetihler zaman zaman inkıtaa uğradığı zamanlarda bile İslâm dini kendi şartları içinde yayılmaya ve gelişmeye devam etmiştir.

İslâm Tarihinden maksad, klasik hatta genellikle bir kısım modern tarihçilerimizin anladıkları gibi sadece siyasî ve askerî fetihlerin kronolojik bir

uyum içinde sunulması değildir. Siyâsî fetih ve gelişmeler yanısıra İslâm dininin de bir gelişmesi ve yayılması tarihi vardır. Siyâsî fetihler, yukarıda da belirtildiği gibi, sona erdiği halde dini fetih ve yayılmalar devam etmektedir. Hatta o kadar ki, siyâsî bakımdan bugün ulaşılmamasına imkân olmayan yerlerde bile İslâm dini yayılmakta ve bir kısım dini cemaatler oluşmaktadır. Bunun tam aksine bir zamanlar İslâm medeniyetinin beşiği olan bir kısım ülkelerde bugün İslâmiyetten herhangi bir eser kalmadığı gibi, bir çok yerlerde de müslüman unsurlar asimile edilmekte ve tamamen yok olmaktadır.

Hulasa, Hz. Peygamberin ilk peygamberlik yıllarından başlayarak, zamanımıza kadar İslâm Tarihinin çeşitli zaman ve mekânlarda bir kısım haneler devri de dahil yayılış tarihi tâtmin edici bir şekilde ele alınmış değildir. Bu hususta yapılan çalışmalar, yok denecek kadar az olduğu gibi ihtiyaca cevap vermekten fersah fersah uzaktır. Öyle inanıyoruz ki bu konuda diğer meseleler gibi İslâm tarihinin çözüm bekleyen önemli konularından biridir.

3—Siyâsî Hakimiyet veya Dînî Hakimiyet Mefhumunun Temyizi Meselesi:

Tarhinin daha bugüne kadar aydınlığa kavuşmamış bir diğer meselesi de siyâsî veya dîni hakimiyet meselesi ve bu iki temel unsurun birbirleri ile olan münasebetler daha açık bir ifade ile bu mefhumların tam bir vuzuh ve tefrikinin yapılmayıdır.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in vefatı sırasında (umumi İslâm tarihçilerinin beyanlarına göre) İslâmiyet Arab yarımadasının güney kesimleri de dahil (meselâ Yemen) çok geniş bir sahaya tamamen hakim olmuş bulunuyordu. Halbuki daha sonraki siyâsî ve sosyal gelişmeler bu umumi beyanların çok sath olduğunu ve realitelere pek uygun olmadığını göstermektedir. Şöyleki: Hz. Peygamber'in vefatını müteakib hemen ortaya çıkan kargaşalıkların yanısıra, İslâmın kalbgâhını tehdit eden irtidat olayları ve İslâm toplumunu ilk anlarda şaşkına çevirecek bir takım yalancı Peygamberlerin çıktığı ve onların tahminlerden öte, fazla taraftar buldukları ve çok çetin mukavemetleri olduğu görülmüştür.

Kısa zamanda gelişen ve genişleyen büyük olaylar nerede ise büyük sahabelerde dahil bir çok müslümanların paniğe kapılmalarına varacak boyutlara ulaşmıştır. Geniş bir perspektif içinde Hz. Peygamberin vefatını müteakip Arabistan yarımadasında cereyan eden bu olaylar incelendiğinde, bütün anladığımız manada kuvvetli bir dîni hakimiyet olmadığı, belki çelik iradelerle (meselâ: Hz. Ebu Bekirde görüldüğü gibi) takviyeye muhtaç yarı siyâsî bir hakimiyet olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlar o devirde bile İslâmi-

yetin Mekke ve Medine gibi büyük şehirlerin dışında çok kuvvetli bir şekilde yerleşmediğini göstermektedir.

Bu, haddizatında gerek klasik İslâm tarihçileri gerekse modern yazarlar tarafından henedense pek fazla üzerinde durulmayan bir husustur. Gerçekte İslâmiyetin bilhassa bir imparatorluk dîni haline geldikten sonra, biri politik diğeri dîni olmak üzere temeli ve kaynağı kısmen farklı olan iki tip hakimiyeti vardır. Politik hakimiyet fethedilen ülkelerde yerli halka karşı devletin ve idarenin otoritesini sağlayan ve gücünü büyük ölçüde ordudan alan bir hakimiyettir. Bu tip hakimiyetlerde yerli halkın tamamen veya büyük bir ekseriyetinin müslüman olması düşünülmemiş hatta çoğu hallerde gerekli bile sayılmamıştır.

Nitekim bu, İslâmiyetin bir imparatorluk olarak iç Asyadan Avrupanın iç kısımlarına kadar yayıldığı sıralarda böylece olduğu gibi eski dünya kıtalarında büyük bir cihan imparatorluğu kuran Osmanlı Türklerinde de böyle olmuştur. Meselâ bugünkü Balkan devletleri belki beşyüz seneden daha fazla Osmanlı Türklerinin hakimiyeti altında yaşadıkları halde bir türlü müslüman olmamışlardır.

Dini hakimiyet ise zaman zaman siyasî idarenin aksine de olsa İslâmiyetin yerli halkın ekseriyeti tarafından kabul edilmesi, gönül ve kafalarına yerleşerek büyük bir varlık haline gelmesidir. Bunun en belirgin örneğini bugün bile bir kısım Afrika ülkelerinde görmekteyiz. İdari kadrolar şu veya bu dîne mensûb oldukları halde yerli halkın büyük bir ekseriyeti müslümandır.

Bu iki tip hakimiyetin birbiri ile ilgisinin olmadığını iddia etmek ne kadar ilmi olmaktan uzaksa, bir kısım tarihçiler gibi bir biri içinde mütalaa etmekte aynı derecede doğru değildir. Fakat bu nazik durum üzerinde, yukarıda da işaret edildiği gibi, bu sahanın birçok otoriteleri tarafından henüz gereği kadar durulmadığı gibi bir tefrik yolunda gidilmemiştir. Bizim burada özellikle bu konu üzerinde daha fazla durmaya ve geniş mukayeseler yapmamıza ne lüzum ne de imkân vardır. Ancak,

Bu görüşü daha iyi aydınlatması bakımından klasik kronoloji tarihçilerden bir kaç misal vermek herhalde yerinde olacaktır. Meselâ bunlardan İbn-i Kesir'in (Öl: H: 774/M:1372) siyasî ve dîni hakimiyet hususunda hiçbir ayırım yapmadığı ve büyük bir iyimserliğe kapıldığı görülmektedir. Ona göre: "Musa b. Nusayr, Afrikanın kuzey kesimlerini fethetmiş ve yüzbinlerce kişi bir anda müslüman oluvermiştir."⁵

Yine İbn-i Kesir'e göre büyük bir hayranlık duyduğu, bir çok ifadelerinden anlaşılan Kuteybe b. Müslim aşağı Türkistanı (İslâmî kaynaklarda Ma-

(5) İbn-i Kesir, El-Bidaye, C: 9, Sh: 172.

veraünnehr) ele geçirdikten sonra bura halkının kâmlen ihtida ettiklerini bildirmiştir.⁶ O kadar çok kimse müslüman olmuşturki bunların sayısını ancak Allah bilir, demiştir. Halbuki Kuteybe için aslolan dini değil siyasi hakimiyet idi.

Fakat bu kadar fazla yımserliğin realite ile pek fazla bir ilgisi olmadığını izah etmeğe bilmem lüzum var mıdır? Kuteybe'nin aşağı Türkistanın İslâmlaştırılması için bir kısım gayretler gösterdiği bir gerçektir. Fakat yerli halkın müslüman olması, Türkler arasında İslâmiyetin yayılması siyasî hakimiyeti yanısıra halk arasında dinî hakimiyet ve üstünlüğünün sağlanması ancak ikiyüz yıl sonra mümkün olmuştur.

Bunların yanısıra klasik İslâm Tarihi kronolojilerinin kitle ihtidaları ile ilgili rivayetleri de çoğu zaman muallakta kalmakta ve araştırmacıya birçok yönlerden zorluklar yaratmaktadır. Meselenin daha dikkati çeken yönü bu kabil haberleri ihtiva eden rivayetlerin sosyal ve siyasî olaylarla ilgisi ya yok denecek kadar az veya hiç zikredilmemektedir.

Büyük Tarihçi İbn'ül-Esir (Öl:H:630/M:1232) bu açıdan değerlendirildiğinde bize gerçekten yeterli bir örnek teşkil etmektedir. El-Kâmil Fi't-tarih adındaki gerçekten değerli eserinde İslâmiyetin yayılışı dolayısıyla dinî hakimiyetin tesisi ile ilgili bir kısım haberler bulmamız mümkündür. Fakat çoğu kerre bu haberler mücerred rivayetler niteliğindedir. Zira tarihçimiz haberleri adeti olduğu üzere kronolojik bir sıra içinde kaydederken daha ziyade ham bir malzeme olarak bırakmakla yetinmiştir. Hatta bu kabil haberlere bir müslüman aynı zamanda tarihçi olarak gösterdiği ilgi şaşılacak derecede azdır.

Meselâ O'nun Orta Asya'da büyük Türk boyları arasında daha sonraları İslâmî Türk kültür ve medeniyetinin doğmasına yegâne sebep olan İslâmiyetin yayılışı ve Türkler hakkında dinî hakimiyetin kurulması ile ilgili gerçekten çok önemli rivayetleri vardır. Bu rivayetleri genellikle çok kısa birkaç cümleden ileri gitmemektedir. O, bu kabil rivayetlerinin birinde Türk boylarından 10.000 çadır halkının müslüman olduğunu bildirmekle yetinmiştir. Haddi zatında bu küçük bir olay değil büyük bir oluşumun belirtisidir. Bu oluşum İslâmiyetin önce Türkler arasında dinî hakimiyetinin kurulmasını sağlamış daha sonra yeni ve fakat zinde birçok müslüman Türk devletinin doğmasına yol açmıştır. Türk unsurunun İslâm milletleri camiasına girmelerinden sonra bu büyük din medeniyet ve kültürün korunma, gelişme ve büyümesinde ne kadar önemli hizmetler ettikleri tarihçe sabit bir hakikattir.

Ne yazıkki yazarımız İbnü'l-Esir böylesine büyük bir oluşumla ilgili olan bir olayın (Türkler arasında kitle ihtidaları ile ilgili haberlerin) sosyal ve

(6) İbn-i Kesir, El-Bidaye, C: 9, Sh: 167.

s'yasî nedenleri ve diğ er olaylarla irtibatları hakkında hiçbir şey zikretmemiştir.⁷ O kadar ki İslâm hidayet güneşinin bu topraklarda hangi Türk kavim ve kabilesi üzerine doğduğu dahî bildirilmemiştir. Kaynaklarda mevcut olan bu kabil ham malzemenin makul ölçülerle değ erlendirilmesi, aydınlatılması, gerekli yönlerinin izahı ve bir sentez haline getirilmesi gibi yüklü ç alışmalar tamamen araştırıcıya bırakılmıştır.

Hulasa bu ve bunun gibi daha bir çok misaller, s'yasî hakimiyetle dini hakimiyet mefhumlarının yeteri kadar temyiz edilmediğini, çoğu kere s'yasî hakimiyetin dinî hakimiyet anlamına kullanıldığını göstermektedir. Bu iki mefhumun ayırd edilmesi aynı zamanda konuya daha mantıklı bir şekilde yaklaşmamızı sağlıyacaktır.

4—Türk Tarihinin İslâm Tarihi İle Bütünleşmesi Meselesi :

İslâm Tarihinin aydınlatılması gereken diğ er önemli bir meselesi daha vardır. O da Türk tarihi ile İslâm tarihinin terkibi diğ er bir ifade ile İslâmî Türk kültürü ve medeniyetnin doğmasına zemin hazırlayan “Türk İslâm Tarihi” sentezi meselesidir.

Bilindiği gibi Türk milleti beş er tarihinin kaydettiği en eski ve ulu milletlerinden biridir. Dinî efsanelerin bile insanlık hayatının varlık ve vücudunun başlangıcı, beşiği olarak kabul ettiği Asya kıtasının iç kısımlarında yani ortaasyada varlığını göstermiştir. Tarihi gerçeklerin doğruladığı millî destanlarımızda Türklerin ana yurdu ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

“Türklerin atası olan Türk bütün doğ u taraflarını gezdi. Nihayet bir yere geldi. Oturmak için orasını uygun buldu. Buranın adı ı ş ı k g ö l dü. Çünkü burada deniz vardı. Suyu sıcaktı. Çeşmeler çok olup yanında zengin otlaklar olan büyük dağlar vardı. Türk tanrıya yakarıp orasını istedi. Yakarışı kabul olunup orada ikâmet etti.⁸

Alman asıllı yazar. C. Brockelman, Türk ırkının menş e ve tarih sahnesine çıkışı nı çok geniş alnamda ele almakta ve aynen şöyle demektedir. “Doğ uda Tibet ve Çin halkı, kuzeyde ise Asya'lı yahut Sibiryalı ahali, batıda Fin, Uygur milletleri arasında ve geniş güney Sibiry ovalarında ve Hazar denizi ile Altay dağları arasındaki Bozkırlarda ş üpheş evvelce moğolları ve Turguzları da içine almış bulunan bir dil ve ırk topluluğundan Pedersahi aile teşkilatına malik küçük göçebe gurupları ş efleri içinde yetişen bu memleketlerinin tarihinde daima rastlayacağımız büyük fatihlerinin faaliyetleri

(7) İbnü'l-Esir, El-Kâmil, C: 9, Sh: 521.

(8) Togan Z.V. Türk III Türkistan Tarihi İst. 1947 s: 13.

ile birlikte bir Türk milleti ortaya çıktı. Bunlar daha Tıyan şan dağlarının yamaçlarından ve aşağı kısımlarındaki mıntikalardan orta asya bozkırlarına ilerleyerek tarih sahnesine g'rerlerken antropoloji al'mlerinin T u r a n' i dedikler' bariz ve kendilerine has bir irkî hususiyet gösteriyorlardı.⁹

Dinî ananeler, özellikle Tevratta nakledilen eski anelerde Türk soyu H a m ve S a m dan değil Y a f e s den türemiş olarak beyaz ırktan gösterilmiştir. Turan tipine örnek olan Orta Asya Maveraunnehr (aşağı Türkistan) ve diğer yakınoğu Türkleri beyaz tenli, koyu parlak gözlü, endamlı, sağlam yapılı erkek ve kadınları ile orta çağ kaynaklarında güzelliğe misal olarak gösterilmiştir.¹⁰

Millî ve irkî meziyetlerini bu şekilde tamamladıktan sonra tarih devirleri arasına girmiş olan Türkler, Asya, Avrupa, Afrika gibi eski dünya kıtalarında ilk çağlardan beri birçok büyük devletler kurmuşlar, İslâm milletleri camiasına katıldıktan sonra ise o r t a d o ğ u ya hakim olarak yirminci yüzyılın başına kadar dünya siyasî ve askerî nizamını ellerinde bulundurmışlardır. Sadece müslüman Türklerin kurduğu devletlerin sayısı ona yaklaşmaktadır. Öyleki bütün orta ve yakın çağlar boyunca İslâm dünyasının gerek Avrupa ve gerekse Asyaya ve Afrikaya karşı siyasî ve dinî temsilcisi daima Türkler olmuşlardır.¹¹

Türkler tarih boyunca (gerek İslâmlıktan önce gerekse sonra) kurduğu bünca büyük devletler ve müteaddid cihan imparatorlukları sebebiyle çok geniş bir sahaya yayılmışlar, çeşitli kavimlerle karşılaşmışlar, uzun süre birlik ve beraberlik içinde yaşamışlardır. Bu kabil sosyal ve siyasî temaslar netice itibarı ile büyük bir kültür mücadelesine yol açmıştır. Türkler çoğu zaman bu tür kavimlerin (mesela: Çinliler) yıkıcı tesirleri altında kalmışlardır. Bu gibi hallerde Türklerin çoğu zaman kendilerine özgü örf, adet ve anenelerinden büyük ölçüde yozlaştırıldıkları görülmektedir. Nitekim orhun abidelerinde Türk aristokrat tabakasının Çinlilere özendiği hatta ad ve şanlarını bile değiştirdikleri en acı ifadelerle izhar edilmiştir.

Hiçbir zaman tasvib edilmesine imkân olmayan bu kötü durum çok geniş bir sahaya yayılmış olan Türklerin sosyal hayatlarında İslâmlıktan önceki devirlerde zaman zaman kendini göstermiş ve her defasında millet hayatının çöküntüsüyle neticelenmiştir. Bud'zme intisab eden Türklerin mertlik, yiğit-

(9) Brockelman, C. İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, An. 1964, I. S. 152.

(10) Fazla bilgi için bkz. Türk Dünyası El Kitabı, An. 1976, S. 693.

(11) Müslüman Türklerin kurduğu belli başlı devletler şunlardır. Karahanlılar devleti, 940. Gazneliler dev. 963. Büyük Selçuklular dev. 1040. Anadolu Selçukluları, 1071. Harzemşah dev. 1137. Timur impa. 1363. Altınordu dev. 1236. Babür impa. 1526. Osm. İmpa. 1299. Büyük Atatürk ve arkadaşlarının kurduğu milli devlet Türkiye cum. 1923. (Mısır ve Suriyede kurulan Türk memlükleri da vardır.)

lik ve cesaretlerini kaybederek ne kadar acınacak bir duruma düştükleri İslâm müelliflerinin bile özellikle Cahız'ın gözünden kaçmamıştı.¹² Böylece Türk varlığı birçok yerlerde ve hallerde kötü bir tal'hsizlik eseri olarak kendi öz varlığını, kendi benliğini koruyamamış ve insanlık okyanusunda boğulup gitmiştir.

Bu umumi hükümden İslâm d'ini ve onun Türk toplum hayatına yaptığı yapıcı tesirleri ve kazandırdığı müstesna meziyetler her halükârda müstesna kılmamız gerekmektedir. Özellikle İslâm dini Türklerin millî ve kültürel yapılarında baş döndürücü değişiklikler yapmış ve Türkler arasında hiçbir d'ini görmediği hüsn-ü kabule mazhar olmuştur. Bu konuya işaret eden B. Lewis aynen şöyle demektedir:"

"Türklerin İslâm d'inine g'irmeleri ile bu yeni d'in sayesinde yepyeni bir hüviyete sahip olmuşlar ve başlı başına bir değer olan mazileri ile ilgilerin hayret edilecek bir süratle keserek adeta ondan çekinir hale gelmişlerdir.¹³

İslâm dini çok kısa bir zaman içinde Türk milletinin daha önceleri sahip olduğu bütün değer ve meziyetlerini nerede ise yeniden inşa etmiş onu kendi potasında eriterek Türk unsuruna yeni bir şahsiyet kazandırmıştır. Dünyada İslâm Dini ve esprisine bu kadar kendini kolay ve güzel adapte eden başka bir millet mevcûd değildir. İslâmiyet bundan sonra Türkleri yeni bir hayat mücadelesine sevkmiştir. Onun bu mücadelesi İslâmın cihad bayrağı altında ve ila-ı kelimetullah uğrunda eski Türklerdeki kızıl elma ülküsü ile birleşerek üç kıtada asırlar boyu devam etmiş ve onu yetmiş iki milletin efendisi ve hıristiyan toprakları üzerinde kurulan ve yüzyıllarca sürüp giden büyük bir cihan imparatorluğunun hem kurucusu hem de yaşatıcısı yapmıştır. Böylece Osmanlı Türkleri bir taraftan asırlarca Asyanın Avrupaya üstünlüğünü temsil ederken diğer taraftan da İslâm dünyasının hem d'ini hem de siyasî lideri olmuşlardır.

Gerçekte Türklerin İslâm d'ini ile temasları 7. asrın ikinci yarısından sonra hemen başlamış acı ve tatlı birçok merhalelerden sonra Orta Asya Türk boyları arasında süratle yayılmıştır. Artık X. asra geldiğimizde İslâmiyeti Türklerin büyük bir kısmının kabul ettiği millî dinleri haline geldiği ve devlet dini olduğu görülür. Bunda İslâmiyetin Türklerin ruh yapılarına, sosyal ve içtimai telâkkilerine büyük ölçüde uygun olmasının da büyük rolü olmuştur.¹⁴ Daha önceleri hiçbir d'ini küllî anlamda benimsemeyen ve tatmin olma-

(12) Bkz. Kitapçı, Zekeriya, et-türk fi müellefat el-Cahz, Beyrut, 1972, s. 92.

(13) Lewis B, The Emergency of Modern Turkey, London, s. 325.

(14) Orta Asyada İslâmiyet ve Türkler konusunda hazırladığımız eserimizde bu konularda daha geniş bilgi verilmiştir. Z.K.

yan Türkler, bu tatmini müslümanlıkta bulmuş ve onu kıyamete kadar son ve kesin bir din halinde benimsemişler ve kabul etmişlerdir.

Bu buluşma, birleşme, bütünleşme ve kader birliğinden her iki taraf da kârlı çıkmış, müslümanlık Türkler için, Türklerde İslâmîyet için emsalsiz bir koruyucu olmuşlardır. Bunun birçok tarihî delilleri vardır. İslâmîyetin Türklerin sorumluluğuna geçtikten sonra yalnız fetihleri, genişlemesine yayılmasıyla değil aynı zamanda maddî manevî eserleri ve medeniyetiyle de ne kadar şanına layık bir mertebeye yüceldiğine bütün tarih şahîdîr. Türkler olmasaydı bu yüce din birleşmiş hıristiyan Avrupanın müteassıp haçlı zihniyeti karşısında ne kadar müşkül bir durumda kalacaktı.

Diğer taraftan müslümanlık aynı zamanda Türk varlığını koruyan çok kuvvetli bir manevî silah olmuştur. Nitekim başka dinlere mensub Türk kavimlerinin sonradan değişip milliyetlerini kaybettikleri, kaybetmeyenler de varlıklarını korumak ve devam ettirmekte çok büyük güçlüklerle karşı karşıya oldukları görülmüştür. Buna mukabil müslüman olan Türk kavimlerinin millî varlıklarını her türlü baskılara rağmen (Rusya, Çin'de v.s. olduğu gibi) bugüne kadar başarıyla korudukları gibi, bugün de bu noktada müslümanlıktan büyük bir kuvvet almaktadırlar.¹⁵

Arzetmeğe çalıştığımız bütün bu hususlardan dolayı gerek Türk gerekse İslâm tarihi birbiriyle fevkalâde kaynaşmış ve çok kuvvetli bir terkip vücudunda getirmişlerdir. Bu terkinin bundan sonra da devam edip gideceğinden hiç bir şekilde şübhe olunmamalıdır. Her ne kadar Arablar İslâm dîni ve Arab dilinin üstünlüğü sayesinde ilk hicret asrında fethettikleri geniş ülkelerde, Türkistanda dahil bir ahenk ve düzen ortamı sağlamaya çalışmışlarsa da daha sonraları bu birleşik politika sisteminin inşa ve uygulama tarzını Orta Asya halkına daha açık bir ifade ile Türklere bırakmak durumunda kalmışlardır.¹⁶

Bu bakımlardan Türkler diğer kavimlerin aksine İslâm dünyasına çok başarılı bir şekilde girmişlerdir. Önce hilafet ülkesini koruyan asker, sonra komutan, daha sonra büyük devlet adamı olmuşlardır. Hatta daha da ileri giderek İslâm milletleri camiasında güçlü devlet kurucuları olarak görülmüşlerdir. Artık Türkler bundan sonra askerî ve siyasî nizama tamamen hakim ve Orta Doğuda bin seneyi aşan bir tarih seyri içinde her zaman dinamik ve zinde bir güç olarak bu milletlerin sosyal ve politik hayatlarında çok önemli roller oynamışlardır. Bu büyük hakikate işaret eden B. Lewis şöyle demektedir:

“Sadece Orta Doğuda değil hemen hemen dünyanın her yerinde genellikle Türkler bir azınlık olmalarına rağmen daima hakim bir unsur olmuş-

(15) Ergin, M. Türkiyenin Meseleleri, İst. s. 202-210.

(16) Bullard, R. Sir. The Middle East, Sh: 6

lardır. Değil İran, Suriye, ve Mısır'da hatta çok uzak bir ülke olan müslüman Hindistanda bile her nekadarkitle nüfusunun ezici çoğunluğu Türk soyundan olmadığı halde hakim hanedanlar Türk ırkından ve ordu ise tamamen Türklerden teşekkül ederdi. Asırlar kapayan bu Türk hakimiyeti sırasında genellikle şu gerçek kabul edilmiştir ki: Türkler her zaman emretmişler, diğer milletler de daima boyun eğmişlerdir, ve itaat etmişlerdir. Türklerin kurdukları bu düzende Türklerden gayrı kimselere bir gariban zavallı gözü ile bakılırdı.¹⁷

Bu arada sırası gelmişken bir noktanın da önemli bir şekilde belirtilmesinde fayda vardır. O da Türklerin bir kısım müelliflerin ısrarla işaret ettikleri gibi kılıncın Türkler için bir hakimiyet sembolü olmadığı ve kılınc düşüğü taktirde hakimiyetin sona erdiği anlamına gelmemelidir. Türkler sadece muazzam bir fatihler ordusu olarak İslâm'ın ilâhî prensiblerini onun ebedî düşmanlarına karşı muhafaza ve müdafaa etmekle yetinmemişlerdir. Kalem de en az kılınc kadar maharetle kullanmasını bilmişler ve Türklerin ayak bastığı topraklarda (Hindistan da dahil) daha öncekini tamamlar ve fakat genellikle millî-İslâmî karakterleri hakim olmak üzere yeni ve feyiz bir medeniyet doğmuştur ki bu medeniyete: "Türk - İslâm Medeniyeti" demek daha yerinde olacaktır.

Buraya kadar yaptığımız şu kısa izahlar Türk tarihinin İslâm tarihi, İslâm medeniyet ve kültürünün tekâmülünde ne kadar önemli bir yer işgal ettiğini açıkça göstermektedir. Gerçekte İslâm tarihi sadece bir kavmin, bir milletin tarihi miş gibi telâkki edilmemelidir. O aynı zamanda başta Türkler olmak üzere bu dinin yayılmasına ve büyük İslâm medeniyet ve kültürünün oluşmasına hizmet eden birçok milletlerin de tarihidir.

İslâm İmparatorluğunun devamlı fetih hareketleri ile hududlarının genişletilmesi sayesinde bu camiaya yeni yeni bir çok milletler katılmışlardır. Türkistanın fethi ve siyasî Arab hakimiyetinin Türk yurdlarına kesin bir şekilde yerleşmesinden sonra Türkler de bu camiaya katılmışlardır. Fakat Türklerin İslâm milletleri camiasına girmeleri ve kısa bir zaman sonra büyük arab merkezlerinde boy göstermelerinden sonradır ki bir çok milletlerin sosyal ve siyasî tarihleri içinde yeni bir devir başlamıştır. Bu yeni devir, "İslâm Tarihinde Türklerin devri" olarak geçmiş ve bu milletler tarihlerinin büyük bir kısmında Türklerden bahsetme durumunda kalmışlardır.

Bilindiği gibi Türkler Semerkand ve Buhara gibi aşağı Türkistan şehirlerinden başlayarak o çağlarda İslâm medeniyet ve kültürünün göz kamaştırıcı merkezlerinden biri olan Bağdat'a gelmişlerdir. Abbasiler devrinde onla-

(17) Lewis B. The Middle East and west, Sh. 20.

ra her türlü izzet ve ikbal kapıları açılmış devlet ve hükümet işlerinde önemli vazifeler verilmiş ve Hilafet ordusu büyük bir çoğunlukla Türklerden teşekkül etmiştir. Samarra şehri (askeri site) bu orta Asya Türkleri için kurulmuştur.

Daha sonraları bu Bağdatlı Türklerin yerini Selçuklular almış, onları ise daha büyük bir medeniyet, kültür ve nizamın kurucusu Osmanlı Türkleri takip etmiştir. Artık kılıç ve bayrak Türklerin bizzat elindedir. Onları ise daha büyük bir medeniyet ve kültürün mimarları olan Osmanlı Türkleri takip etmişlerdir. Osmanlılar bir taraftan hristiyan topraklar üzerinde çok büyük bir cihan imparatorluğu kurarken diğer taraftan da İslâm dünyasının her bakımından gerçek bu mümessili olmuşlardır.

Osmanlı Türklerinin İslâm Tarih ve medeniyetinde ki önemli yerine işaret eden B. Lewis aynen şöyle demektedir:

“Osmanlı Türklerine gelince, onların kurmaya muvaffak oldukları cihan imparatorluğu İslâm’ın bizzat kiblegâhı olan toprakları da içine alıyordu. İslâm hidayet güneşi bizzat o topraklardan doğarak dünyayı aydınlatmıştı. Osmanlı tarih kitaplarında imparatorluğunu haşmet devrindeki toprakları D a r ’ u l - İ s l â m olarak kaydedilmiştir. İmparatorluğun sultanı İslâm Dünyasının P a d i ş a h ı, imparatorluğun orduları İ s l â m a s k e r l e r i olarak telâkki edilirdi. İmparatorluğun dîni liderlerine bütün alem-i İslâmın Ş e y h ’ u l - İ s l â m ı gözü ile bakılırdı. İmparatorluğun geniş hudutları içinde yaşayan halkı kendilerini İ s l â m a a d a m ı ş e n k u v v e t l i m ü s l ü m a n k i m s e olarak düşünürlerdi.¹⁸

Geniş bir panoramasını çizmeğe çalıştığımız bu durumdan da anlaşılacaktır ki aşağı yukarı oniki asır gibi pek uzun bir devirde bütün İslâm milletlerinin tarih ve mukadderatlarında Türkler hakim olmuşlardır. Türklerin İslâm Tarihine hakim oldukları devirler arablara göre çok daha fazladır. Bu hak katı dile getiren müteveffa Nasır bir hitabesinde şu gerçeği dile getirmiştir;

“Gerek bizim gerekse müslüman Türklerin geçmişi Arab-İslâm tarihi hakkındaki tek büyük kitabın iki önemli bölümünü teşkil etmektedir.”¹⁹

Bütün bu açıklamalar İslâm tarihinin, Türk tarihi ve Türk tarihinin İslâm tarihi ile ne kadar kuvvetli ilişkisi olduğunu birbirini tamamlayarak çok kuvvetli bir terki vücuda getirdiğini açıkça göstermektedir. Yukardaki benzetmeyi bir gerçeğin ifadesi olarak kabul etmemiz icabederse iki bölümden oluşan büyük kitabın (İslâm Tarihi kitabı) ikinci ve çok daha geniş bölümü mutlaka müslüman Türklerin tarihi ve onların İslâmiyete yaptıkları hizmetten ibaret olur. Bu anlamda mütalaa edildiği takdirde bazı Osmanlı müel-

(18) Lewis B, The Emergence of modern Turkey, Sh: 13.

(19) Kitabçı Zekeriya, Türklerin İslâm Medeniyetindeki yeri, S: 5.

liflerinin Asr-ı saadet ve Hulefa-i Raşidin devirlerini kasederek "A l-i M u h a m m e d" vardır. Ondan sonra ise A l-i S e l ç u k ve A l-i O s m a n vardır." mealindeki hükümleri çok büyük bir gerçeği ifade etmektedir.

Türk tarihinin İslâm Tarihinden, İslâm Tarihinin ise Türk Tarihinden ayrılmasına imkân olmadığına işaret eden merhum Fuat Köprülü şöyle demektedir:

"Türk Tarihinin çok geniş bir devr, Türklerin İslâmlığı kabul etmelerinden Tanzimata kadar bin yıllık bir devre İslâm Tarihi denilen umumi çerçeve çindedir. Türkler İslâm Ümmeti camiasına girerek İslâm medeniyetini adını verdiğimiz büyük kültür dairesinin inkişafına bin yıldan fazla çalışmışlar ve muhtelif İslâm sahalalarında askerî aristokrasiye müsten'd devletler kurmuşlardır. Büyük Selçuklu imparatorluğunun kuruluşundan başlayarak son asra kadar İslâm dünyasının hegemonyasını ellerinde tutmuşlardır. İşte bu bakımdan dünyanın ve bilhassa İslâm dünyasının mukadderatı üzerinde büyük ve devamlı bir tesir yapmış olan Türklerin tarihini bilmeden İslâm tarihini anlamak mümkün olamayacağı nasıl tabii ise İslâm tarihi çerçevesine sokmadan orta zaman Türk tarihini anlamasında mümkün olamayacağı o kadar tabiidir.²⁰

Yukardan buraya kadar yaptığımız izahlarla İslâmî Türk kültür ve medeniyetinin doğmasına zemin hazırlayan Türk İslâm tarihi sentezi üzerinde durulmuş ve İslâm tarihi ile umumi Türk tarihi arasında sıkı ilişkiler bir nebze olsun aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber Türk-İslâm unsurunun teşekkülüne önemli ölçüde yardım edecek nitelikte ve bu konularda yapılan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek çok safdillik olur.

Müslüman Türklerin büyük İslâm medeniyet ve kültürünün gelişme ve yükselmesinde ki yer; incelenerek ilim aleminin münakaşasına sunulmadığı gibi, Türk-İslâm Tarihinin büyük bir terkiib vücuda getirdiği şeklindeki görüşler de ayrıntılı bir şekilde incelenerek okuyucu kitlelere sunulmuş değildir. Konunun çok daha hazin bir yönü daha vardır. O da en az on asır İslâma bayraktarlık eden, onun büyük bir medeniyet ve kültür varlığı olarak devam etmesini sağlayan Müslüman Türklerin bu büyük hizmetlerinin çeşitli yönlerden muhakeme ve muhasebesi de yapılmış değildir. Bu sahalarda çalışmalar o kadar yetersizdir ki İslâm'ın Orta Asya Türk boyları arasında nasıl yayıldığı bu büyük oluşumu hazırlayan amiller hakkında yapılan çalışmalar realitelerle pek fazla ilgisiz bulunmayan ve fakat millî gururumuzu okşamaktan da ileri gitmeyen yetersiz birkaç makaleden ibarettir. Bu ön çalışmalar ciddi bir şekilde yapılmadan Türk-İslâm şuuru gibi büyük bir fikir ve ruh muhtevasının teşekkül etmesine de imkân yoktur.

(20) Barthord W, İslâm Medeniyeti Tarihi, (önsöz), Ankara, 1963, S. 2.

SONUÇ :

Araştırmamızda belki ilk defa İslâm Tarihinin ana meseleleri derli toplu bir şekilde vaz' edilmiş ve İslâm Tarihi ile umumi Türk tarihi arasındaki çok sıkı münasebetler bir nebze olsun aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalardan iki ciddi sonuç çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Türk milletinin İslâm dini ile birleşip bütünleşmesi ve birbirini tamamlamasıdır. Daha açık bir ifade ile İslâm dini Türklerin millî varlıklarını koruyabilmeleri için nerede ise bir zırh olmuş, ve O'nun milletler denizinde boğulup gitmesini önlemiştir. Diğer taraftan bu bütünleşme İslâm dininin de hayrına olmuştur. İslâm dini pek tabîî olarak Türkler sayesinde kendisini kıyamete kadar müdafaa edecek bir kılınca kavuşmuştur. Bu gerçek bir çok yazarlar özellikle W.H.Mc. Neil'in ifadesi ile şu şekilde dile getirilmektedir:

"...Bu coğrafî, dini ve kültürel gelişmelerin kesin neticeleri Türk toplumunun tam bir kitle halinde İslâm dini ile birleşme ve bütünleşmesine yol açmıştır. Artık bundan böyle onbirinci asırdan başlayarak daha sonraki devirlere kadar müslüman idareci ve muharib askerlerin çoğu Türklerden oluşmuş ve Türkler gerek Hristiyan dünyası ve gerekse Hindistan'a kadar olan İslâmî fetihlerde önelerinde hiç bir milletin duramayacağı kadar keskin bir kılıncı olmuşlardır."²¹

Bu gelişmeler Kur'an-ı Kerim'in, *Kurani biz indirdik biz! Onu kıyamete kadar muhafaza edecek olan da biziz*²² mealindeki ayeti ile de büyük bir uyum sağlamaktadır. İslâm dininin kıyamete kadar muhafazası yolundaki vadi ilâhî, Türklerin bu dine kendilerinin; bu dine vakfetmeleri ve emanete sahip çıkmaları ile mümkün olmuştur. Türk milleti için bu belki bir nevi kaderi ilâhînin hükmü idi.

İkincisine gelince: Türk milleti İslâm dini ile birleşip bütünleştiği gibi, Türk tarihi de Türklerin İslâm milletleri camiasındaki şerefli yerlerini almalarından sonra İslâm tarihi ile yukarıda da ifade edildiği gibi birleşip bütünleşmiştir. Başta F. Köprülü olmak üzere doğulu batılı bir çok müsteşriklerin beyan ettiği gibi, İslâm tarihinin Türk tarihinden, Türk tarihinin İslâm tarihinden ayrı ayrı mutalea edilmesine imkân yoktur. Türk tarihi bir bakıma yukarıda da geniş bir şekilde üzerinde durulduğu gibi İslâm Tarihinin çok büyük bir bölümünü teşkil etmektedir.

Ancak bu güzel tasavvurların bir kavli mücerred olarak kalmaması ve uygulamadaki yerinin ilmi ölçülerle objektif olarak tartışılması ve bazı gerçeklerin tesbit edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bir neticeye varmamıza imkân yoktur. Onun içinde karşımıza **İ s l â m T a r i h i n i n s t a n-**

(21) Mc. Neill, W. H. The Rise of the West, USA, 1965. p. 537.

(22) Kur'an-ı Kerim. el-Hacer Surası, el-Aye, 15.

dartlaştırılması meselesi çıkmaktadır. Yani, İslâm tarihi artık hissi, dini, millî taassublardan uzak tamamen objektif ölçüler içinde yazılarak standart bir hale getirilmelidir.

Siyer ve İslâm tarihinin teşekkül şartları da nazarı itibara alınarak Hz. Peygamber ve onu takib eden devirlerden başlayarak, Ali Selçuk ve Ali Osman da dahil olmak üzere derli toplu bir İslâm tarihinin yazılması ve bunun bütün İslâm ülkeleri tarafından kabul edilmesi, eğitim öğretimde bu ölçünün esas alınması zamanı gelmiştir. Bu standart İslâm tarihinde şüphesiz Türklere ve onların emaneti koruma yolundaki büyük misyonlarına yeteri kadar yer verilmelidir. Diğer bir ifade ile İslâm tarihi, Arablarda dahil siyâsî İslâm milletleri ve müslüman milletler tarihi olmaktan çıkarılarak mümkün olduğu kadar müstakil bir hale getirilmelidir. Böyle bir tarihin İslâm milletleri arasındaki birlik ve bütünlüğün sağlanması ve gelişmesinde ve bir takım aşırılıkların önlenmesinde de (meselâ Şiizm vs.) çok önemli rolü olacaktır.

İslâm tarihinin çözüm bekleyen ana meseleleri şüphesiz bu saydıklarımızdan ibaret değildir. Her teorik ilmin halledilmesi gereken bir çok meseleleri aydınlatılması gereken bir çok konuları olduğu gibi İslâm Tarihinin de daha çözüm ve ciddi çalışmalar bekleyen bir çok meseleleri vardır. Bu tebliğimizde tam olmamakla beraber, ancak önemli bir kaç ana meseleye temas edilmiş milletler arası bir seminerde dile getirilmiştir. Bütün temennimiz daha fazla bir vakit kaybetmeden bu problemlerin halledilmesidir.